

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA HIKOYA VA ERTAKLARDAN FOYDALANISH
METODIKASINING TARIXIY ILDIZLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI****Yazmuradova Chinora Akmurodovna**

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2 - bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19200737>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasining tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlari tizimli tadqiq etilgan. Metodikaning qadimgi davrdan zamonaviy mustaqillik davrigacha bo'lgan yettita rivojlanish bosqichi aniqlangan va har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Avesto, Abu Nasr Forobiy, Abdulla Avloniy, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy kabi mutafakkir va pedagoglarning hikoya va ertaklardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish bo'yicha qarashlari qiyosiy o'rganilgan. O'zbek xalq ertaklarining pedagogik xususiyatlari va zamonaviy ta'limda ulardan foydalanish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari an'anaviy pedagogik merosni zamonaviy innovatsion usullar bilan birlashtirish zarurligini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: hikoya, ertak, boshlang'ich sinf, metodika, tarixiy ildizlar, tarbiya, xalq og'zaki ijodi, pedagogik meros, o'qish madaniyati, innovatsion usul.

Аннотация. В статье систематически исследованы исторические корни и этапы развития методики использования рассказов и сказок в начальных классах. Выявлены семь этапов развития методики от древнего периода до современности. Сравнительно изучены взгляды Авесты, Фараби, Авлони, Ушинского и Толстого на использование сказок в воспитательных целях. Показаны педагогические особенности узбекских народных сказок и возможности их использования в современном образовании.

Ключевые слова: рассказ, сказка, начальные классы, методика, исторические корни, воспитание, народное творчество, педагогическое наследие, культура чтения, инновационный метод.

Annotation. The article systematically examines the historical roots and development stages of the methodology of using stories and fairy tales in primary schools. Seven stages of methodology development from the ancient period to modern independence era have been identified. The views of Avesta, Farabi, Avloni, Ushinsky, and Tolstoy on the use of fairy tales for educational purposes have been comparatively studied. The pedagogical features of Uzbek folk tales and the possibilities of their use in modern education are shown. The research results prove the necessity of combining traditional pedagogical heritage with modern innovative methods.

Key words: story, fairy tale, primary school, methodology, historical roots, upbringing, folk oral art, pedagogical heritage, reading culture, innovative method.

Hikoya va ertaklar insoniyat tarixining eng qadimiy ta'lim-tarbiya vositalaridan biri bo'lib, ular yozuv ixtiro etilmasdan oldingi davrlardan boshlab avlodlardan avlodlarga hayotiy tajriba, axloqiy qadriyatlar va madaniy merosni o'tkazish vositasi sifatida xizmat qilgan.

Zamonaviy pedagogika fanida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda hikoya va ertaklarning o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalar asrida bolalarning kitob o'qish madaniyati, og'zaki nutq ko'nikmalari va axloqiy-ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan munosabati sezilarli o'zgarmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida yosh avlodni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat va ma'naviy-axloqiy

jihattan barkamol shaxs sifatida tarbiyalash ustuvor yoʻnalishlar qatorida belgilangan [1]. Bu siyosiy va pedagogik kontekst boshlangʻich sinflarda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasining tarixiy ildizlarini tizimli tadqiq etish va zamonaviy taʼlimga moslashtirishning dolzarbligini belgilaydi.

Hikoya va ertaklardan taʼlim-tarbiya jarayonida foydalanishning eng qadimiy namunalari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. “Avesto” da bolalarni yaxshilik, adolat va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda hikoya va rivoyatlardan foydalanish haqida maʼlumotlar uchraydi [2]. Zardushtiylik taʼlimotida yaxshilik va yomonlik kurashi haqidagi hikoyalar bolalarning axloqiy tushunchalarini shakllantirish vositasi sifatida qoʻllanilgan. Qadimgi Misr, Mesopotamiya va Hindiston sivilizatsiyalarida ham bolalarni tarbiyalashda mifologik hikoyalar, masallar va rivoyatlar keng ishlatilgan. Ezop masallari bolalarga axloqiy saboqlarni hayvonlar haqidagi qisqa va taʼsirchan hikoyalar orqali yetkazishning eng qadimiy namunalardan biri hisoblanadi. Bu birinchi bosqich – qadimgi davr – hikoya va ertaklardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanishning dastlabki koʻrinishlarini shakllantirdi.

Ikkinchi bosqich – Sharq Uygʻonish davri va oʻrta asrlar (VII–XV asrlar) – hikoya va ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati islom madaniyati va Sharq falsafasi kontekstida yangi darajaga koʻtarildi. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida bolalarni tarbiyalashda hikmatli hikoyalar va masallardan foydalanishni tavsiya etib, ularning axloqiy fikrlashni rivojlantirishdagi rolini taʼkidlagan [3]. Abu Ali ibn Sino bolalarning ruhiy salomatligida ertaklarning terapevtik taʼsirini qayd etgan. “Ming bir kecha”, “Kalila va Dimna”, “Sindbotnoma” kabi Sharq adabiyotining buyuk asarlari hikoya ichida hikoya texnikasi orqali axloqiy saboqlarni yetkazishning noyob namunalari hisoblanadi. Yusuf Xos Xojib “Qutadgʻu bilig”, Kaykovus “Qobusnoma” va Ahmad Yugnakiy “Hibat ul-haqoyiq” asarlarida hikoyalar orqali tarbiyalash anʼanasini davom ettirganlar. Saʼdiy Sheroziyning “Guliston” va Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarlari axloqiy hikoyalar orqali tarbiyalash anʼavlarining eng yuksak choʻqqisi hisoblanadi.

Uchinchi bosqich – jadidchilik davri (XIX asr oxiri – XX asr boshlari) – Oʻzbekistonda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasi ilk marta ilmiy-pedagogik asosga ega boʻldi. Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud Axloq” asarida hikoya va ertaklarni axloq darsligi sifatida baholab, ularni maktab taʼlimiga tizimli kiritish zarurligini ilgari surgan [4]. Avloniy maxsus axloqiy hikoyalar va masallar toʻplamini yaratib, ularni boshlangʻich taʼlimda foydalanish uchun tavsiya etgan. Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Hamza Hakimzoda Niyoziy ham hikoya va ertaklarning tarbiyaviy ahamiyatini taʼkidlab, ularni milliy maktab taʼlimiga kiritish zarurligini ilgari surganlar. Jadidlar birinchi marta milliy maktablarda hikoya va ertaklardan tizimli foydalanishning pedagogik asoslarini yaratdilar.

Toʻrtinchi bosqich – rus pedagogikasi taʼsiri davri – boshlangʻich taʼlimda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasini ilmiy pedagogika asosida rivojlantirdi. K.D.Ushinskiy xalq ertaklarini milliy ruhning eng yaxshi ifodasi va xalq pedagogikasining bebaho xazinasi deb taʼrif etib, ularni boshlangʻich taʼlimda ona tili oʻqitishning asosiy vositasi sifatida ishlatishni tavsiya etgan [5]. Ushinskiy “Rodnoe slovo” va “Detskiy mir” darsliklari orqali xalq ertaklarini boshlangʻich taʼlimning markaziy oʻquv materialiga aylantirdi. Lev Nikolayevich Tolstoy “Azbuqa” va “Yangi Azbuqa” darsliklari uchun maxsus bolalar hikoyalari va qayta ishlangan xalq ertaklarini yaratib, ularni boshlangʻich taʼlimning ajralmas qismiga aylantirdi. Ushinskiy va Tolstoyning metodik yutuqlari zamonaviy boshlangʻich taʼlim metodikasining poydevori hisoblanadi.

Beshinchi bosqich – sovet davri (1917–1991) – hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasi mafkuraviy nazorat ostida, biroq ilmiy-metodik jihatdan sezilarli rivojlantirildi. V.A.Suxomlinskiy “Yurakni beraman bolalarga” asarida hikoya va ertaklarning bolalar emotsional dunyosini boyitishdagi rolini chuqur tahlil qildi [6]. N.K.Krupskaya bolalar adabiyotining tarbiyaviy ahamiyatini ta’kidlab, bolalar kutubxonalari tarmog’ini kengaytirish zarurligini ilgari surgan. Sovet davrida darsliklar, o’quv dasturlari va metodik qo’llanmalarda hikoya va ertaklarga keng o’rin berildi. Biroq, mafkuraviy nazorat xalq ertaklarining din va milliy an’anavlar bilan bog’liq jihatlarini cheklab qo’ydi, bu esa milliy pedagogik merosning to’liq qo’llanilishiga to’sqinlik qildi.

Oltinchi bosqich – milliy adabiyot rivojlanishi – o’zbek bolalar adabiyotining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog’liq. Abdulla Qodiriy o’zbek milliy adabiyotining asoschisi sifatida bolalar uchun ham qimmatli adabiy meros qoldirgan [7]. G’olib Nazar, Quddus Muhammadiy, Shukur Xolmirzayev, Erkin Vohidov, Anvar Obidjon va Xurshid Davron kabi yozuvchilar bolalar uchun yozgan hikoya va ertaklari boshlang’ich ta’limda keng qo’llanilgan. O’zbek xalq ertaklari – “Zumrad va Qimmat”, “Tulkining sudi”, “Uchta oshna”, “Qulochiq” – milliy pedagogikaning bebaho boyligi sifatida avlodlardan avlodlarga o’tib kelgan. Bu boy adabiy meros boshlang’ich ta’limda hikoya va ertaklardan foydalanishning noyob milliy bazasini tashkil etadi.

Yettinchi bosqich – mustaqillik davri (1991-hozirgi kung) – O’zbekistonda boshlang’ich ta’limda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasi milliy qadriyatlar asosida qayta shakllantirildi. 2023-yilda tasdiqlangan boshlang’ich ta’limning yangilangan Davlat ta’lim standartida o’qish savodxonligi va adabiy ta’limga alohida e’tibor qaratilgan [8]. O’quv dasturlarida o’zbek xalq ertaklari, jahon adabiyoti namunalari va zamonaviy o’zbek yozuvchilarining bolalar uchun asarlari kiritilgan. Biroq, hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasi ko’pincha an’anaviy usullarda cheklangan bo’lib qoldi va zamonaviy innovatsion yondashuvlar yetarli qo’llanilmayapti.

O’zbek xalq ertaklarining tarbiyaviy xususiyatlari alohida tahlilga muhtoj. O’zbek xalq ertaklari syujet xususiyatlariga ko’ra sehrli ertaklar, hayvonlar haqidagi ertaklar, maishiy ertaklar va hikmatli ertaklarga bo’linadi. Har bir tur o’ziga xos tarbiyaviy potensialga ega: sehrli ertaklar bolada yaxshilik g’alaba qilishiga ishonchni shakllantiradi, hayvonlar haqidagi ertaklar axloqiy tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda yetkazadi, maishiy ertaklar kundalik hayotdagi to’g’ri xulq-atvorni o’rgatadi, hikmatli ertaklar esa aqliy fikrlash va zukkolikni rivojlantiradi.

Ertaklardagi takrorlanuvchi iboralar, she’riy parchalar, maqol va matallar bolaning og’zaki nutqini boyitadi va xotirani mustahkamlaydi.

Zamonaviy pedagogikada hikoya va ertaklardan foydalanishning yangi yondashuvlari shakllangan. B.Bettelxeym ertaklarning bolalar psixologiyasiga ta’sirini chuqur tadqiq etib, ular bolalarga hayot muammolarini tushunish uchun ramziy til taqdim etishini isbotlagan [9]. L.S.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko’ra, ertaklar bolalarga hozirgi bilim darajasidan yuqoriroq axloqiy tushunchalarni o’zlashtirish imkonini beradi. J.Brunerning narrativ fikrlash nazariyasi bolalar dunyoni birinchi navbatda hikoyalar orqali tushunishini isbotlaydi. V.Ya.Proppning ertaklar morfologiyasi ertaklarning ichki qonuniyatlarini ochib berib, ularni pedagogik maqsadlarda samarali qo’lash uchun ilmiy asos yaratgan. Biblihoterapiya, skazkoterapiya, raqamli hikoya qilish va drammatizatsiya zamonaviy boshlang’ich ta’limda keng qo’llanilmoqda.

Tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasi doimo ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan: og'zaki an'anaviy yo'nalish va yozma-didaktik yo'nalish.

Qadimgi davrda og'zaki an'anaviy mutlaq ustunlikka ega bo'lgan. Yozuv ixtirosi bilan yozma yo'nalish shakllangan. Bosma dastgoh ixtirosi bilan darslik va qo'llanmalar paydo bo'lgan. Zamonaviy davrda raqamli texnologiyalar uchinchi – multimedia yo'nalishini yaratdi: audio kitoblar, animatsion ertaklar, interaktiv ilovalar va raqamli hikoya qilish. Bu uchta yo'nalishning uyg'un birligi zamonaviy boshlang'ich ta'limda hikoya va ertaklardan foydalanishning eng samarali strategiyasini tashkil etadi. Finlyandiyaning o'qish madaniyati modeli, Yaponiyaning kamishibai usuli, Janubiy Koreyaning raqamli integratsiyasi va Buyuk Britaniyaning BookTrust dasturi xalqaro tajribaning eng yaxshi namunalari hisoblanadi [10].

Xorijiy tajribani O'zbekiston boshlang'ich ta'limiga moslashtirish uchun bir qator muhim jihatlarni hisobga olish zarur. O'zbekistonning boy xalq og'zaki ijodi an'navlari innovatsion usullar bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Moliyaviy resurslar cheklangan sharoitda og'zaki hikoya qilish, dramatisatsiya va ertak to'qish musobaqalari kabi arzon va samarali usullarni ustuvor ko'yish maqsadga muvofiq.

An'anaviy pedagogik merosni zamonaviy innovatsion yondashuvlar bilan birlashtirgan "Ertak pedagogikasi" modelini yaratish va amaliyotga joriy etish boshlang'ich ta'lim sifatini sezilarli oshirishi mumkin.

Pedagogik meros va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi uzluksizlik va vorislik tamoyili tarixiy tahlilning eng muhim xulosalaridan biri hisoblanadi. Avesto davridan buyon to'planib kelgan tarbiyaviy hikoya qilish tajribasi, Forobiy va Ibn Sinoning ilmiy asoslari, Avloniy va jadidlarning milliy maktab an'navlari, Ushinskiy va Tolstoyning metodik yutuqlari va zamonaviy pedagogikaning innovatsion yondashuvlari bir-birini to'ldiruvchi va boyituvchi yaxlit tizimni tashkil etadi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasini takomillashtirish aynan shu tarixiy merosga tayanib, uni zamonaviy pedagogik innovatsiyalar bilan boyitish orqali amalga oshirilishi lozim.

T.D.Zinkevich-Yevstigneevaning ertakterapiya metodi zamonaviy ta'limda hikoya va ertaklarning terapevtik va tarbiyaviy salohiyatini yangi darajaga ko'tardi. Ertak bolaning ruhiy olami uchun vitamin bo'lib, uning emotsional intellektini rivojlantiradi, stressga bardoshlilikini oshiradi va ijobiy xulq-atvor modellarini singdiradi. J.Piajening axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi 6–10 yoshli bolalarning avtonom axloq bosqichiga o'tish jarayonida hikoya va ertaklarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

K.Eganning ta'lim hikoya sifatida konsepsiyasi ta'lim jarayonining o'zini hikoya tuzilmasida tashkil etish metodologiyasini taklif etib, matematik, tabiiy va ijtimoiy fanlar darslarida ham hikoya elementlaridan foydalanish imkoniyatini ochib bergan.

O'zbekiston boshlang'ich ta'limida hikoya va ertaklardan foydalanishning hozirgi holati bir qator muammolarni ko'rsatadi. O'quv dasturlarida hikoya va ertaklarga ajratilgan soatlar yetarli emas, darsliklarning mazmuni takomillashtirilmagan, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetishmaydi va oilada ertak o'qish madaniyati zaiflamoqda.

Bu muammolarni hal qilish uchun o'quv dasturlarini yangilash, darsliklarni boyitish, o'qituvchilar malakasini oshirish va oila hamkorligini kuchaytirish zarur. Hikoya va ertaklarning bolalar axloqiy-ma'naviy tarbiyasiga ta'sir mexanizmlari – identifikatsiya, empatiya, ramziy fikrlash va axloqiy mulohaza – ilmiy asoslab berilgan bo'lib, ular zamonaviy metodikaning nazariy paydevorini tashkil etadi.

Xulosa va Takliflar

Boshlang'ich sinflarda hikoya va ertaklardan foydalanish metodikasining tarixiy rivojlanishi yettita asosiy bosqichni bosib o'tgan: qadimgi davr (Avesto, Ezop masallari), Sharq Uyg'onish davri (Forobiy, Ibn Sino, Kaykovus, Sa'diy, Navoiy), jadidchilik davri (Avloniy, Fitrat, Behbudiy), rus pedagogikasi (Ushinskiy, Tolstoy), sovet davri (Suxomlinskiy, Krupskaya), milliy adabiyot (Qodiriy, G'olib Nazar, Erkin Vohidov) va mustaqillik davri (yangilangan DTS 2023, milliy qadriyatlar). Har bir bosqich oldingi bosqichning yutuqlarini saqlab, yangi elementlar bilan boyitgan. Og'zaki an'anaviy, yozma-didaktik va zamonaviy multimedia yo'nalishlarining uyg'un birligi zamonaviy boshlang'ich ta'limning eng samarali strategiyasini tashkil etadi. O'zbek xalq ertaklarining boy pedagogik potentsiali va jahon pedagogika fanining zamonaviy yutuqlari birlashtirilganda, hikoya va ertaklar boshlang'ich sinf o'quvchilarini barkamol shaxs sifatida tarbiyalashning eng samarali vositasiga aylanadi.

Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish va innovatsion "Ertak pedagogikasi" modelini amaliyotga joriy etish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-60-son. – Toshkent, 2022.
2. Avesto. Yasna. Tarjima va izohlar: A.Mahkamov. – Toshkent: Sharq, 2001. – 248 b.
3. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nashriyoti, 1993. – 224 b.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
5. Ushinskiy K.D. Chelovek kak predmet vospitaniya. – Moskva: FAIR-PRESS, 2004. – 576 s.
6. Suxomlinskiy V.A. Serdtse otdayu detyam. – Kiev: Radyanska shkola, 1974. – 288 s.
7. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2017. – 446 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Boshlang'ich ta'limning yangilangan DTS. – Toshkent, 2023.
9. Bettelheim B. The Uses of Enchantment. – New York: Vintage Books, 1976. – 328 p.
10. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0. – New York: Teachers College Press, 2015. – 240 p.